

הָא לַחְמָא עֲנִיא

פירוש ההגדות לרב הגדול רבי שם טוב ן' שם טוב ז"ל

הא לחמא עניא מפני שהיו אבותינו [ב]בבל¹ ובשאר ארצות שהיו מדברין בלשון ארמי כדי שיכירו הנשים והטף ויפרסמו המצות וישאלו וזהו שסמך לו מה נשתנה שהיא השאלה וי"א² כי נתקן מאמר זה בלשון ארמי מפני שאין [מלאכי השרת] מבינים לשון (הקדש)[ארמי] שאם היו מביני' היו מבבלים הסעודה מפני שאומרי' כל דכפין ייתי וייכול, וזהו טעות כי לא אמרו חז"ל³ כי מלאכי השרת [אינם מבינים לשון ארמי אלא אמרו] השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו⁵ ואין הכוונה על מלאכי השרת שאין מבינים כי בודאי מבינים הם כל לשון⁶ וכן אז"ל על גבריאל⁷ שלמד ליוסף ע' לשון וכ"ש לפי הקבלה⁸ כי ע' לשון כנגד ע' אומות וכנגדן ע' שרים המחייבין הלשונות הללו והם המקיפין כסא הכבוד ולשון הקדש כנגד הכסא ממש ועוד כי כתו' ליל שמורים הוא ואז"ל⁹ לילה המשומר בה מן המזיקין¹⁰.

וטעם לחמא עניא כמש"א הפסוק¹¹ לחם עוני כי בחפזון¹² מפני שלא נתחמץ ואינו עולה וגדל כמו החמץ כמו העני הערום מן הנכסים כמו שנולד. ואז"ל עוד על חצי הוא המצ[נ]ה מה דרכו של עני בפרוסה¹³ ויש מרבותינו אומרי¹⁴ כי על העיסה ענין זה שתקנו רבותינו שתהא מעשירית האיפה זה קרבן העני הבא בדלי דלות שנ' עליו¹⁵ ואם לא תשיג ידו לשתי

---

1. וכן הוא בראב"ן, א"ח, שבולי הלקט, ורי"ד. וע' לשון הריטב"א. 2. ספר הפרדס לרש"י, ופירוש המיוחס לרש"י, וריטב"א. 3. בשבת יב,ב. 4. הוספתי לפי הענין ונראה שהסופר דלג על שורה בהעתקתו. 5. שבת יב,ב. 6. ראה הרא"ש בברכות פ"ב ובזהר ס"ת לך פ"ט א מביא הראיה מגבריאל "מלאכי קדישי לאו נזקקין בלשון תרגום, אי תימא דלא ידעי והא גבריאל אוליף ליוסף ע' לשון ותרגום חד מע' לשון הוא, אלא מנדע ידעי אבל לא נזקקין תנן דלא חיישי ולא משגיחין עליה דהא מאיס איהו קמייהו מכל שאר לשון" (ע' מעדני יו"ט אות ז ברא"ש הנזכר), וע' אריכות על ענין זה בשערי זהר לשבת יב, ב. 7. סוטה לג,א. 8. ע' פדר"א פ' כד ומה שכתב רבינו בספר האמונות, עמודים מא-מב, ד"ה "ובפרקי רבי אליעזר פרק כה כתוב". 9. ר"ה יא,ב ושם ובא עם "ו" ועם "א". 10. ז"א כיון שהוא משומר מן המזיקין קשה לאמר שהמלאכים יזיקו לנו. 11. דברים טז,ג. 12. נראה שרבינו נותן טעם חדש שהוא נקרא לחם עוני כיון שבטבע מהותו שאינו גדול ונתחמץ לענין גשמי הוא דומה לעני שאינו גדל לענין גשמי. 13. פסחים קטו,ב. 14. רש"י ופירוש קדמון וע' בריטב"א. 15. ויקרא ה,יא.

פי' ההגדה להחכם השלם ה"ה אברהם חדידה י"א

אין ספק שהשגות הם על דרכים רבים זו למעלה מזו יש שהשיג הדבר בשלמות בכל סבותיו באופן שנעתיק הדבר כמו שהוא, שהוא השגה המשכיל צורת המושג, וזה אי אפש' אלא כשישיגהו בסיבותיו והשכלותיו¹. ויש שהשיג הדבר אבל לא ישיגהו בשלמות אלא בקצת סבותיו². ויש שהשיג הדבר אבל לא ישיגהו בסיבותיו ר"ל שלא השיג סבה כלל³. ויש שלא השיג השגה כלל לא בסבותיו ולא בזולת סבותיו שאף ידיעה ציורית אינו משיג⁴.

וכענין ההשגות צריך שיהיו התשובות כי התשובה לחכם ששאל צריך שישיגהו כמו שהוא ראוי להשיג בכל מיני הסבות שאפש' וגם למי שאינו משיג כל סבות הדבר ראוי שישיגהו כראוי. אבל למי שהשיג השגה גרועה אין צריך להשיב בהן דמות אופתיות⁵ אלא במפורסמות או דומה לזה לישיב הלב. ולמי שאינו משיג השגה כלל אין צריך תשובה שאף הוא אינו שואל כראוי בענין זה שילמדוהו באופן שישיג השגה זו. ובענין הפסח להיות בו הדבור הכרחי, ואם לא ידבר לא יצא ידי חובתו כמו שדרשו ז"ל⁶ ממלת זכור שבכל מקום שנא' בו זכור הוא זכירה כמו בעמלק ובשבת, ולכן צרי' להזכיר עמלק יום אחד בשנה והוא פרש' עמלק, ובשבת אנו זוכרין אותו בפה בכניסתו על היין. ולסבה זו היינו זוכרין אותו בפסח בעבור שנא' בו זכור וצריך להשיב לכל אחד כפי מעלתו, לחכם כפי חכמתו ולתם כפי תומו, וזהו כפי המזון שכפי כח המעכל אשר בו כן צריך מזונותיו. שכ"מ התינוקות, בידוע שאין כח בהם לעכל אלא מאכל דק ואם יתנו לו בשר שור לא יעכלנו. והגדול הוא הפך שאם יתנו לו מאכל דק לא יזון אותו כמו שהוא זן לתינוק. וכן הוא בבריאה ובחולה שכל אחד צרי' מזון מיוחד והן זה בידיעה שצרי' לחכם כמו חכם ולפתי כפי השגתו ואם ישנה הפתי לא יבין ולחכם לא יועיל. וה[אינו יודע ל⁷שואל מאחר שאינו מצייר הדבר הוא, ידוע שלא

1. ז"א חכם 2. נראה שכוונתו לתם 3. נראה שכוונתו לרשע ואולי הוא רשע שאינו רוצה להשיג סבה 4. נראה שכוונתו לשאינו יודע לשאול ועייין לקמן שכתב "שכיון שאינו מצייר הדבר וצריך לפתוח לו פתח". 5. נראה שכוונתו ללועזית optimum 6. עייין רמב"ם חו"מ ז, א ע"פ מכילתא דרשב"י פ' בא. 7. תקנתו לפי הענין וא"כ נדצ"ל לשאול.

דִּי אֶכְלוּ אֲבֹהֵתְנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם.

תורים או לשני בני יונה והביא את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה וכן היה עיסת המדבר ולוקט כל א' מן המן עשירית האיפה וכתיו¹⁶ ויענך וירעיבך ויאכילך ולמד ענין בעש¹⁷ בין קטן ובין גדול השוו עני¹⁸ וכן אין העיסה חייבת בחלה עד שיהיה בה עשירית האיפה ויש לנו להאריך מעט בענין הזה אעפ"י שאין כונה כי אם לקצר.

מצאנו לרבותינו שרומזים ליצה"ר ולשעבוד שאור שבעיסה כמו שהיה אומ' החכם¹⁹ גלוי וידוע לפני כסא כבודך שרצוני לעשות רצונך אלא ששאור שבעיסה ושעבוד מלכיות מעכבין וכמו שהשאור מחמיץ העיסה ואם ישהא הרבה מלאפות יחמיצנה מאוד ויפסידנה שלא תהא ראויה לאכול ויעשנה כמוהו, כן יצר הרע שבאדם אעפ"י שהוצרך תקון החומר, שאם לא יצר הרע²⁰ לא יוליד האדם בנים לא יבנה בית, אמנם הרב²¹ ממנו (ה)מפסיד את הגוף והוא המקטרג האדם והמטהו לחובה ומאבדו. וכן הייסורי' לאדם לחטאו, מתקנין הגוף לשוב בתשובה, אבל האדם נתן ביד אויב לעבד נמכר לו עד שאינו ברשותו כי אם ברשות מוכרו, בדמיון יצה"ר כשהוא מתגבר באדם עד שאדם עבד לו, הוא עובדו. וכן אירע במצרים כשחטאו אבותינו מעט נתנו ביד המצרים²² עד שמתוך צרת השעבוד בעטו בשם וימעלו באלהי אבותיהם כמו שתמצא ביחזקאל שנטמאו בשקוצי מצרים. וכן אמרו זקני ישראל ליחזקאל כשגזר עליהם נבוכדנצר שישתחוו לצלם, יחזקאל²³ רבי' עבד שמכרו רבו יש לו עליו כלום הרי נתננו ביד נבוכדנצר והוא גזר עלינו לעבוד ע"ז, ואז השיב הנביא²⁴ והעולה על רוחכם היו לא תהיה נהיה כגוים. וכשיצאו ישראל ממצרים גלגל עליהם שיוציאו משארותם צרורות בשמלותם שכבר אכל הפסח במצות שנ²⁵ על מצות ומרורים יאכלוהו ונזדמן בשעה אחת שלשו

16. דברים ח,ג. 17. לכאו' "בעשירית". 18. זאת אומרת שמהפסוק של ויענך וירעיבך ויאכלך את המן, כיון שאנו יודעים שמדת המן הוא עשירית האיפה אז מדה זו הוא מדה של הרעבה מדה שהעני יאכל. ועיין ברבינו בחיי דברים ח,ב-ג שמבאר וירעיבך ממזונות גופניים ויאכלך את המן שהוא לחם שמים לא גופני. 19. ברכות יז. רבי אלכסנדר וישם איתא גלוי וידוע לפניך וגו' ע"ש כל הגרסא. 20. ע"פ ב"ר ט,ז. 21. הרב. 22. זאת אומרת מצד עיונותינו נתנו עצמינו מעט בידם. 23. ילקו"ש רמז תשנ בשינויים. 24. יחזקאל כ,לב "והעלה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אמרים נהיה כגוים". 25. במדבר ט,יא.

ישאל וצרי' לפתוח לו פתח באופן שיבין דבר מה ויוצא ידי חובתו שצריכין כל העם לצאת ידי חובתם בעבור שנאמ' בו זכור ואין כן בזולת המועדים. והסיבה שציותה התורה זה בחג הפסח לא ציותה כן בשאר המועדים⁸ בעבור היותו ראש לכל המועדים שבו היתה יציאתנו מהגלות מצורף לו, היות נעשים נסים ונפלאות שנשתנו קצת מסדרי בראשית. וכל אדם ראוי לזכור הזמן שהיה תחילת כל הטובה נמשך לו⁹ ובפסח יציאתנו ממצרים ומיציאת מצרים נמשך מתן תורה וזכינו בכל המצות שניתנו למרע"ה אשר באמצעות' נשיג האמת שהוא חיי העולמים. ובעבור שבפסח ראוי לכל אדם לדבר כדי שיצא מחובת סיפור הפסח סדרו מאמרים אלו לפי שיש בבני אדם דעות חלוקות יש שהשיג דבר או לא השיג דבר, סדרו תשובה לד' בניס ודברים נמשכים עד שנספר ענין ההלל שראוי לזכור הנסים והנפלאות שנעשו לאבותינו, ובה יהיה קבוע בלבנו מציאותו ית' כמו שאמ' המשורר¹⁰ פלאות הם המעידים עליך ולכן נצרתם נפשי ועשיתי ת--ר¹¹ עקר גדול מהם.

הא לחמא כבר נתנו טעם למה אנו אומרים זאת המימרא בלשון ארמית יש מי שאומ'¹² שהטעם שאנו אומרי' אותה בלשון ארמית ולא בלשון הקדש מפני שהמזיקין מבינין לשון קדש ואם היינו אומרי' אותה בלשון קדש היה נתן רשות למחבלים לחבול. ויש לומר¹³ מפני שהם היו בבבל כשסדרו זאת ההגדה והיו מדברי' בלשון ארמית ולזאת הסבה סדרוה בלשון ארמית כדי שיבינו האנשים והנשים והטף וכדי שישאלו.

והא לחמא עניא פי' רז"ל¹⁴ מלשון עניית דברים ר"ל לחם שאומרי' עליו דברים או מפני שהוא פרוס שכן דרכו של עני ליתן לו לחם פרוס ואמ' הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים דיש לנו להזכיר מה שאירע לאבותינו כל דכפין ר"ל אין לנו אלא זה הלחם ומי שירצה לבא ולאכול יבא ויאכל או יר' לומ' זה הלחם שאכלו אבותינו ואנו אומרים

8. ז"א אפי' אם יש מצוות קידוש היום אין מצוה של סיפור ניסי היום. 9. אולי מטעם זה פרשת ארמי אובד אבי נקבע לודוי ביכורים ולהגדה שהוא מתאר תחלת כל הטובה שנמשך לנו. 10. איני יודע למה מכווין רבינו אבל דומה להפסוק בתהלים קיט, קכט, "פלאות עדותיך על כן נצרתם נפשי". 11. המילה מתושתשת בכ"י. 12. ספר הפרדס לרש"י, ופירוש המיוחס לרש"י, וריטב"א. 13. כן הוא בראבי"ה ובתוס' רי"ד. 14. פסחים קטו ע"ב.

כָּל דְּכַפֵּינֵי יֵיתִי וַיְכֹוֹל, כָּל דְּצָרֵיךְ יֵיתִי וַיִּפְסֹחַ.

עיסתם במים קרים כי כבר ידעו שאסור להם חמץ²⁶ ובשעה שהיו רוצין לאפות הפת בחפזון יצאו ונעשה נס שלא נתחמץ ואולם סמוך למצרים אכלו לחמם ועשו להם צדה²⁷ וכדי להראות להם רמז אל ביטול יצר הרע וביעור[ו] מן העולם לעתיד²⁸ כמו שנאמ'²⁹ ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ וכתי³⁰ בלע המות לנצח נרמז לנו הסוד הזה.

והרמז בלחם³¹ מפני שהוא עיקר מאכל הגוף, והוא הסועד לב האדם, שנאמר³², וסעדו לבכם, וכתוב³³, ולחם לבב אנוש יסעד, וגם בו נתקל א"ה כמ"ש ז"ל³⁴ עץ שאכל ממנו א"ה חטה היתה. ואעפ"י שבכל אלו הדברים יש בהם דברים נסתרים ועניינים נעלמים הם בסוד התולדות כתבתי דברים אלו להמשך השכל. ומפני שביציאת מצרים נשתנו סדרי עולם ויצא מרשות הקטן³⁵ כי משם ההתחלה ואין האדם מתישב במדת האמצעות אם לא יתרחק לגמרי מהמדה אשר חטא בה הוצרך[להרחיק]³⁶ לגמרי השאור והחמץ מלבד הסוד הגדול כי לעתיד לבא יתבטל יצה"ר מן העולם ויבואו הצדיקים להתעלות המלאכים, כמ"ש ז"ל³⁷, העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא קנאה ותחרות ולא פריה ורביה אלא צדיקים יושבין ועטרותיה' בראשיהן ונהנין מזיו השכינה ואם יש עיקר גדול בביעור חמץ מן הבית ובביטול ולא יראה ולא ימצא ויהיה אסור במשהוא וכדתו אבדון³⁸. ורבותי' הקדושים הוסיפו בביאורו כי נקרא לחם

26. זהו כדעת הרמב"ן שמות יב,לט שבפסח מצרים כבר נצטוו "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם"(שמות יב,לט) ואם כן אכילת מצה היה מטעם איסור חמץ, ולא מטעם חפזון. ולא כדעת הר"ן פסחים קט"ז ד"ה מצה. 27. עיין ברמב"ן שם. 28. ונראה שבזה נוכל לתרץ קושיה בשיטת הרמב"ן. שהרי לדעת הרמב"ן (שמות יב,לט) למה כתב ההגדה ש"מצה אנו אוכלין על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" ומצטטים הפסוק של "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות", הרי לפי הרמב"ן הטעם שאפו מצות לא היה כי גרשו ממצרים אלא מטעם הצווי במצרים על אכילת מצה שבעת ימים. אבל לדעת רבינו נוכל לתרץ שאפילו אם היה איסור חמץ מ"מ "סמוך למצרים אכלו לחמם ועשו להם צדה כדי להראות להם רמז אל ביטול יצר הרע". 29.זכריה יג,ב. 30.ישעיה כה,ת. 31. ז"א למה לא רמזו לכבישת היצר בדבר אחר, למה רק בלחם. 32.בראשית יח,ה. 33. תהלים קד,טו. 34. ברכות מ,א. 35. עיין מה שכתב רבינו בספר האמונות עמ' נז וריט ביחס לעולם קטן. ועיין בזה תצוה מח בא וראה כשיצאו ישראל ממצרים יצאו מרשות שלהם מרשות הסט"א, מרשות ההיא שנקרא חמץ, לחם רע, על כן נקרא עבודה זרה כך, וזה הוא סוד יצר הרע, שהוא עבודה זרה, שנקרא גם כן שאור... 36. הוספתי כפי הענין. 37. ברכות יז,א.

עליו דברים.

וכל דכפין יתי ויכול מה שאנו מתחילין בזה הענין יותר מענין אחר מפני שאנו חייבין לתת לכל אחד די מחסורו ובפרט בזה הזמן¹⁵ ובעבור שאין כל אדם יכול ליתן לכל אחד מה שראוי כנר אחד נר למאה¹⁶ אנו אומרין כל דכפין יתי ויכול.

לשנה הבאה בארעא דישראל הזכיר עתה שאנו חייבין לזכור את ירושלים על ראש שמחתנו¹⁷ כמו שאמ' הכתו¹⁸ אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי ובלילה הזו עם היות שאנחנו יוצאים מאפילה לאורה ואנו שמחים בתכלית השמחה ראוי לנו לזכור את ירושלים וסמך כל דכפין יתי ויכול לארעא דישראל בני חורין ולרמוז שעם המעשים הטובים והצדקה יוציאנו השם מזה הגלות¹⁹ כמו שאמ' הנביא ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה²⁰.

ואומ' שני דברי' **כל דכפין יתי ויכול וכל דצריך יתי ויפסח הא'** על האכילה והב' על ענין הפסח או שהוא עכשיו במקום הפסח²¹. ואמ' בראשונה כל דכפין יתי ויכול ובשני אמ' יתי ויפסח מפני שהוא נאכל על השובע, ור"ל יתי ויפסח ועשה פסח כראוי. ואמ' אח"כ **השתא הכא עבדי לשנה הבאה בארעא דישראל** כלו' עתה אנחנו בגלות²² אבל בשנה הבאה יהי רצון שנהיה בני חורין בארץ ישראל, ר"ל כי לשנה הבאה נהיה בארץ ישראל בני חורין ונקריב הפסח כראוי. וי"א²³ **הא לחמא עניא די אכלו** וכ' שזו הודעה לתינוקות למה אנו מחלקין לשנים כדרכו של עני דלחם עוני אכלו אבותינו במצרים דרך

15. אולי כוונתו כמו שיש חיוב לתת ד' כוסות שלא מצינו בכל השנה לתת לעני צרכיו לעשות מצוה, כמו יין לקידוש חוץ מפסח. 16. שבת קכב, א. 17. לא מצאתי חבר לרבינו בפרוש זה אמנם איתא בכל בו סי' נ ומובא בב"י א"ח סימן תעג דהטעם ללקיחת הביצה לתבשיל על הקערה הוא זכר לאבילות בהמ"ק. וצ"ע אם יש ענין של אבילות בשבת ויו"ט ע' במור וקציעה בש"ע תקס ס"ק ה ובשער הציון ס"ק יג. 18. תהלים קלז, ו 19. שבזכות הצדקה אנו יזכו להגאולה וכן איתא במדרש זוטא שיר השירים פרשה א, אבל לא מצאתי חבר לרבינו גם בפירוש זה. 20. ישעיה א, כז. 21. ז"א שהאכילה "יתי ויכול" הוא במקום הפסח "יתי ויפסח". 22. וכן פירש במיוחס לרש"י, ע' במהר"ל. וע' מה שכתבתי בהערות להגדת שם טוב. 23. כך הוא במיוחס לרשב"ם.

הַשְּׁתָּא הָכָא, לְשָׁנָה הַבְּאָה בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל. הַשְּׁתָּא עֲבָדִי, לְשָׁנָה הַבְּאָה בְּנֵי חוֹרִין:

עוני ודוד קרא עצמו עני³⁹ וכן שורש המלכות מפרץ⁴⁰ כדמיון הלבנה שנפרצת לעתים ואין אור מעצמה שנ⁴¹ כירח יכון עולם והוא בארץ ובעולם ועיקר ממשלתו לעולם הבא.

כל דכפין ייתי וייכול מי שהוא רעב יבא ויאכל. ויש לתמוה על זה מה צורך לומר זה ונר' לומר שהוא לשון אנינות על חטאתינו⁴² לומר כי בעונותינו גלינו מארצנו ואין אנו יכולים להקריב קרבן בחוצה לארץ ובלא מזבח ובמקדש ושכינת גולה לכן אנו צריכין טהרה⁴³ מי שיהיה רעב ויהיה צריך לאכול מלחם עוני.

ואנו או' **השתא הכא** כי שנה זאת⁴⁴ בארץ הזאת, ואנו מתפללין כי לשנה הבאה נהיה בארץ יש' ושבנו בנים לגבולם ונעשה הפסח ככל חקותיו וככל משפטיו.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות כמו⁴⁵ כי יום גדול יום יזרעאל.

---

38. אולי כוונתו שכדת - כראוי לו - לחמץ - אבדון החמץ נאבד לגמרי, וזה עיקר גדול אצל היצה"ר שצריך אדם להרחיק עצמו ממנה לגמרי, ולאבדה ממנו בכל וכל. 39. תהלים פו, א תפלה לדוד הטה ה' אונך ענני כי עני ואביון אני. וענין זה מובא כמה פעמים בזהר (לדוגמא ברע"מ פרשת פנחס רכג ע"א).

40. ראה מדרש תנח' (בוכר) פרשת וישב סימן כא "ויהי כמשיב ידו [ויקרא שמו פרץ]. זה מלכות, ואלה תולדות פרץ (רות ד יח)" (והמשך שם ברות הוא שדוד מבני בניו של פרץ).

41. תהלים פט, לת. 42. ע"פ איכה ג, לט. והבטוי אונן שייך לענין מי שמתו מוטל לפניו וטרוד בחסרון שחסר, אבל יש בו צדוק הדין שהוא קבלת הדברים, ולכן שייך כאן לשון אנינות שמתחילין ליל פסח ומרגישין החסרון שאין אנחנו יכולים לקיימו בשלמותנו, ומקבלים עלינו שהחסרון בנו בגלל שאור שבעיסה. 43. יש להבין כוונת רבינו אם רוצה לומר כמו שכתב לעיל שהשאר רומז להיצה"ר והמצה רומז לביטול היצה"ר ואנו צריכים לטהר עצמנו ע"י אכילת המצה והכל יבאו לאכול או שמא יש לפרש דברי רבינו שכעת כולנו בגלות וכולנו יכולים לאכול אבל אנו צריכים לטהר עצמנו ולעשות תשובה ולאכול הפסח לשנה הבאה בטהרה 44. וכן פירש בראב"ן הנדפס "השתא. שנה זו" ולפי"ז יש לקרוא "השתא" ולא "השתא", אבל במיוחס לרש"י פירש "השתא הכא. כלומר, עכשיו אנו בכאן", וכן פירש המהר"ל לפי "שאו"ל נזכה ובשנה הזאת נהיה בני חורין" אמנם לפירושו רבינו יש לתרץ קושית המהר"ל שכוונת הלשון "השתא הכא" הוא רק לענין קרבן פסח בשנה זו, שבטלנו קרבן פסח בשנה זו, ואנו מתפללים שלשנה הבאה נזכה לעשות המצוה בשלמותה. ובפי' תלמיד רבינו יצחק הכהן הנדפס כאן הביא ב' הגרסאות.

חפזון והיו מחלקין הפת לפרוסות לחברם²⁴ כאוכל במרוצה ובחפזון, וכל אחד מהם היה אומ' לחבירו **כל דכפין יתי ויכול**, כלומ' כל מי שלא היה בו יכולת לתקן יבא ויסמוך על מה שתיקנתי ולא יתמהמה על זה. וכן **כל דצריך יתי ויפסח כלומ'** כל מי שלא יהיה במכסת שה יבא ויסמוך עלינו.

השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל כלומ' יש לנו לשמוח על זה ולמהר הענין שאם נאכל עתה בחפזון בשנה הבאה נקיים הכל בארץ ישראל ונאכלנו כרצוננו. ואם אנחנו עתה עבדים נחפזים לצאת לשנה הבאה בני חורין. כל זה מספר שהיו אבותינו אומר' בשעת יציאתם בחפזון ועל כן אנו עושין דוגמתן.²⁵

מה נשתנה וכו' אחר שהזכיר זה חזר להזכיר זה הספ[ו]ן שהוא דרך שאלה כמו שאז"ל²⁶ חכם הבן שואלו ואם אין אשתו שואלו ואם לאו הוא שואל את עצמו, ואפי' שני חכמי' הבקיאים בהלכות הפסח שואלים זה את זה מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות. וכן אמרו בפסחים²⁷ דאביי כשהיה קטן שאל את רבו על זה השינוי ואמר רבא²⁸ פטרתון לומר מה נשתנה. ובגמ'²⁹ מסיים שבכל הלילות אנו אוכלין צלי או מבושל הלילה הזה כולו צלי, ובזמן הזה שאין בית המקדש אין לנו לאמרו, והביא ד' שינויים זה אחר זה על הסדר. וי"מ³⁰ **שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפי' פעם אחת קודם אכילה הלילה הזה שתי פעמי'** קודם אכילה וזה עושין בשביל התינוקות שישאלו שזה שינוי מכל הלילות ואמ' בגמ'³¹ שאין ראוי לומר שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל אפי' פעם אחת והלילה הזה אנו חייבין לטבל שתי פעמי', ואין זה

24. ברשב"ם "לחביריהם כאדם שאוכל" ... 25. כל זה ברשב"ם בשינויים. 26. פסחים קטז. חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה. 27. קטז: 28. לפנינו שם רבה וכן נראה עיקר לפי שהוא רבו של אביי, והרמב"ן ביבמות קטז ע"א כבר כלל "שאיין הסופרים עשוין לדקדק בין רבה לרבא". 29. ראה פסחים קטז, א, ופסקו הרי"ף והרמב"ם (ח"מ ת, ג), "והשתא לא לימא, בשר צלי, דלית לן פסחא". ובמאירי כתב "ופרשו בגמרא שבזמן הזה שאין פסח לא יזכיר מבושל וצלי" ושמא גם רבינו גרס כהמאירי בהגמ' עצמו. 30. כן הוא במיוחס לרשב"ם. 31. פסחים קיד, ב ועיין רי"ד.

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

שְׁבֹכַל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ וּמֶצֶה. הַלַּיְלָה הַזֶּה
כְּלוּ מֶצֶה:

שְׁבֹכַל הַלַּיְלוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת הַלַּיְלָה הַזֶּה
מְרוֹר:

שְׁבֹכַל הַלַּיְלוֹת אֵין אָנוּ מְטַבְּלִין אֶפְּיֵלוּ פַּעַם אַחַת.

שבכל הלילות אין אנו חייבים לטבל⁴⁶ אפי' פעם אחת כי אין שם לא חיוב ולא מצוה הלילה הזה שתי פעמים, אחת קודם ההגדה שתקנו לטבל ירקות כמו כרפס בחרוסת⁴⁷ כדי שישאלו הנערים.

אנו אוכלים חמץ אוכלים חמץ או מצה רשות.

הלילה הזה מרור דכתי' על מצות ומרורים יאכלוהו ואעפ"י שאין לנו מרור בזמן הזה [אלא]⁴⁸ מדברי סופרים⁴⁹ ה"ה⁵⁰ לשאר ירקות בלילה הזה

45. הושע ב.ב. "כי גדול יום יזרעאל" ויש מח' שם איך לפרש הפסוק אמנם מ"מ אין ברור לי למה כוון רבינו, ולא מצאתי חבר לפרוש רבינו להביא פסוק זה כאן. ורוב המפרשים מפרשים הענין על יום של קבוץ גליות. ויש שמפרשים הפסוק כי גדול היום (של קבוץ גליות) מיום יזרעאל (ולשיטתם יום יזרעאל הוא היום שנזרעו ונפוצו בני ישראל בגלות), ויש שמפרשים שהיום גדול כיום יזרעאל (ע' אבן עזרא שם). ויש שמפרשים כמו שנראה שמפרש רבינו שהיום של יזרעאל הוא יום גדול. ואפשר שכוונת רבינו הוא שכמו שיום יזרעאל הוא יום גדול שאין כמוהו, כן הלילה הזה לילה שאין כמוהו. ושמה יש לפרש בדרך רמז על פי מה שכתב הרד"ק שם "ומאד ארך זמן גלותם... זמן ארוך וגדול היו זרועים בגוים". ומה נשתנה הלילה הזה, --הגלות הארוך והמר הזה, יום יזרעאל-- מכל הלילות, מכל שאר הגליות (וכמו שאמרו חז"ל על גלות זה שהוא יותר ארוך ויותר קשה מהגליות שקדמו לה).⁴⁶ ועיין בפרוש ר' אברהם חרדיה שכתב "והלילה הזה אנו חייבין לטבל שתי פעמי", ואין זה האמת שאין חייבין לטבל משום חובה אלא אחת" וכן שיטת הר"ד ועיין בהערה שם. ונראה שלדעתם החיוב הוא בקשר לאכילה, ורק יש חיוב דרבנן על אכילת מרור, ואכילת כרפס רק בא מדין טיבול לא מדין אכילת ירק. או אפשר שכוונתם שהחיוב שלטיבול של מרור הוא משום סכנה ובכרפס הטעם "רק" להיכר תינוקות. ועיין בפסחים קיד, ב, ולשון הגמרא "והאי דבעינן תרי טיבולי כי היכי דתהוי היכירא לתינוקות" משמע שזה ענין של חיוב "דבעינן" ולמה גרע תיקון רבנן משום הכר משאר תיקוני רבנן. ולמה יהא קשור הענין לחיוב אכילה שהרי דנין בחיוב טיבול.⁴⁷ כשיטת הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח, ה"ב) ועוד, ע' בתוס' פסחים קיד ע"א ד"ה מטבל.⁴⁸ תקנתו לפי הענין⁴⁹ רמב"ם חו"מ ח"ה. ועיין פסחים קט"ו, א. ⁵⁰הלשון מגומגם ונראה שכוונתו שכלפי שאר ירקות שהם רשות לגמרי מרור הוי חובה שהרי הוא חובה מדברי סופרים.

הַלֵּילָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים:
שֶׁבְכָל הַלַּיְלוֹת אָנּוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵין וּבֵין מְסֻבִּין.
הַלֵּילָה הַזֶּה בְּלָנּוּ מְסֻבִּין:

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם. וַיּוֹצִיאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
מִשָּׁם, בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְוֹעַ נְטוּיָהּ, וְאֵלּוּ לֹא הוֹצִיא
הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת־אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הֲרִי אָנּוּ

רשות כמו בשאר לילות אלא שמרור זה הוא חובה בלילה הזה.
הלילה הזה כולנו מסובין זה מורה חירות הפך עבדות והוא חובה ע"פ
השאלה⁵¹.

עבדים היינו לפרעה במצרים התשובה על השאלה הוא זו כי מפני
שהיינו עבדים [לפרעה]⁵² הוא ראש הממשלות והזדון בימים ההם ולכן
נקרא פרעה כי פרעה⁵³ וכתו⁵⁴ פרעהו אל תעבור בו כי הוא מהפך את
האמת, ובני ארצו מלאים להט וכישוף מכל בני עולם כמו שתמצא⁵⁵
ויעשו גם המה בלהטיהם כן, וארצו מחייבת כל הרשע ונקרא מצרים⁵⁶
שהיא מגרעת של ארץ האמת ומצבה ולכן לא ירדו אבותינו למצרים
אלא להודיע ששמו הגדול⁵⁷ שנ⁵⁸ ויושיעם למען שמו וגו'.

51.אולי רוצה לומר מתוך השאלה ששואל אנו למדים שיש חיוב של הסיבה א"נ שר"ל שהמשמעות
שיש חיוב להסב הוא רק מושאל מהלשונות של חובה שאמרנו בשאר הדברים. 52.הוספתי לפי
הענין. 53.זאת אומרת פרעה את בני ישראל. 54.משלי ד,טו. 55.שמות ז,יא ויקרא
גם פרעה לחכמים ולמכשפים, ויעשו גם הם חרטמי מצרים בלהטיהם כן. ואפשר שראיתו מהדרשה
שפרעה קרא לתינוקות בני ד' וה' שנים (תנח' וארא ג) ולאשתו (תנח' ישן), ואם כן שמא י"ל שבכוונה
השמיט רבינו המלות "חרטמי מצרים" כשהביא הפסוק. (אף שיש לומר שהפרוש של "חרטמי מצרים"
הוא הילדים שגם הם היו חרטמים, לרמוז להמדרש השמיט המלות חרטמי מצרים). 56. עיין כתובות
קיב,א.

57. וכן כתב רבינו בספר האמונות עמ' ל "ומפני זה אז"ל לא ירדו אבותינו למצרים אלא להודיע שמו
הגדול שנאמר ויושיעם למען שמו". ומה שהביאו רבינו שם בשם רז"ל כנראה כוונתו להמדרש תהלים
מדרש סז "אין הקב"ה מושיע לישראל במעשיהן, אלא להודיע גבורתו ולהודיע שמו הגדול, וכן אסף
אמר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו", אבל רבינו שם הרחיב בהענין וכתב שהתפקיד של
השעבוד היה למען שמו. ונראה כוונתו כאן בזה שכיון שמצרים כולו רע מה תועלת להביא את בני
ישראל למקום כזה, שאין שום תכונה או מדה טובה שנוכל לרכוש מהם.ולדעתו כל התכלית הוא
להגדיל שמו הגדול, שהיסוד של להגדיל שמו אפילו אם הוא לצערינו ואפילו אם לא יועיל לנו מצד

וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ, מְשַׁעֲבָדִים הָיִינוּ לַפְּרָעָה בְּמִצְרָיִם.
וְאֶפִּילוּ כִּלְנֵי חֲכָמִים, כִּלְנֵי נְבוֹנִים, כִּלְנֵי זְקֵנִים, כִּלְנֵינוּ
יוֹדְעִים אֶת־הַתּוֹרָה, מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בְּיִצְיָאת
מִצְרָיִם.

ויוציאנו יי' אלהינו ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה וגו' והוא משל כח
השם הגדול הנקרא יד וכן⁵⁹ ויקח את כל ארצו מידו, מרשותו⁶⁰, הלא איננו
יד ממש.

ואילו לא הוציא הב"ה את אבותינו ממצרים עדיין אנו ובנינו ובני
משועבדים היינו לפרעה במצרים יש לתמוה על זה שאם לא הוציא את
אבותינו איפשר שהיה מוציא לבניהם או לבני בניהם. התשובה על זה
הוא מה שמצינו לרז"ל שאמרו⁶¹ כי מערכת מצרים היתה מחייבת שכל
שהיה תחת ידם מעולם אינו יוצא לעולם ואמרו עוד⁶² כי היו נתגרים בידן
בנ' משפחות בענין שא"א להם לצאת משם לכן הוזכר בתורה נ' פעמים
יציאתם⁶³ והם כנגד נ' שערי בינה שנמסרו למשה⁶⁴ ובהם נכנס משה
ובכח השערים האלה הוציאם ממ[צרים] וזהו היד החזקה היא מדת דינו
של עולם⁶⁵. והזרוע הנטויה לקבל שבים, היא מדת הרחמים. וכל זה כנגד
המערכה לכן שינה הטבעים והמערכות ונשתברו ויצאו משם ביד רמה⁶⁶.
ואילו לא הוציא את אבותינו ממצרים עדיין שהיה מזלם גדול ושרשיו

רוחני. ושמא מפנ"ז לא נקט רבינו כאן הלשון "אז"ל" לפי שרבינו מרחיב על מה שאמרו. ועיין בהגדת
הנצי"ב ששאל מה הגדולה שעשה לנו שהוציאנו ממצרים, מוטב שלא הכניסנו ולא יצטרך להוציאנו
ועיין מה שתירץ שם. אח"ז מצאתי יותר קרוב ללשון רבינו בספרי האזינו, אמנם גם שם אינו מדגיש
שירידתנו למצרים היה להפסדנו ולגריעתנו. 58. תהלים קו, ת. 59. במדבר כא, כו. 60. ב"מ
נו, ב. 61. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ג פסוק ב "ומעולם לא יצא ממצרים [לא] עבד ולא
שפחה בן חורין אלא הגר בלבד". 62. לא מצאתי. 63. עיין תקוני הזוהר לג. וכמו זה בשו"ת
באר שבע סימן עא "ולפיכך נזכר יציאת מצרים בתורה נ' פעמים כלומר ע"י בינה שיש לה נ' שערים
נפתחו לישראל ויצאו ממצרים שאלמלא נפתחו נ' שערי בינה לא היה יכולת לישראל לצאת ממצרים
לפי ששרו של מצרים הוא בכור שבשרי האומות ולא היה יכול לו אלא הבינה". 64. ע' זהר ח"א
רס"ב, חמשין תרעין דבינה פתח קב"ה לאפקא לון מתמן ובג"כ באורייתא אדכר יציאת מצרים נ' זמנין
לקבל נ' תרעין.

65. וכן כתב הרמב"ן על הפסוק בדברים לד, יב "ועל דרך האמת, היד החזקה, זו מדת הדין". וכן כתב
הרמב"ן (בשמות יד, לא) על היד הגדולה, שהיא מדת הדין שעשה ה' במצרים.

66. "יד ימינא איהי פשוטה לקבל שבים דכתיב ובני ישראל יוצאים ביד רמה". ז"ח לך לך.

האמת שאין חייבין לטבל משום חובה אלא אחת³² והפעם האחרת בעבור התינוקות.

עבדים היינו לפרעה וכו' י"מ³³ שעתה משיב לתינוקות ששאלו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות ואמ' להם עבדים היינו לפרעה במצרים, ועל כן אנו אוכלין מצה ומרור כאשר אכלו אבותינו ועתה זכנו הב"ה לעמוד ולישב בדרך חירות לא בדרך שיעבוד. ואם תסתפק ותאמ'³⁴ הם עשו שיצאו, אנחנו שעדיין אנחנו בזה הגלות הארוך באיזה אופן נעשה שנצא, אתה תשיב ותאמ' **ואלו לא הוציא הב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו וכו'** ואלו לא הוציא את אבותינו לא היינו מובטחים לצאת מזה הגלות, כל חיינו היינו נואשים. ועתה כיון שידענו שגאלם והוציאם הב"ה מאפילה לאורה ג"כ יש לנו בטחון לצאת בע"ה. ואם תספק ותאמ' נאכל מצה ולא נספר הענין מצוה היא לספר ואפי' שנהיה **כולנו חכמים ויודעים** הענין כי מתוך שאנחנו מספרים הענין אנחנו מתעוררים לבקש ממנו שיוציאנו מזה הגלות³⁵ וכ"ש שיש לנו להודיע הענין למי שאינו יודע כדכתי' ואמרתם זבח פסח וגו' וכת' והגדת לבנך ואמ' כי ישאלך בנך ועל כן יש לנו לספר כל הענין. ונתחיל בגנות (ובנסיים) ובשבח ובזה נצא ידי חובתנו אך **כל המספר**³⁶

32. כן הוא ברי"ד צ"ע מה כוונתו שהרי שניהם "חובה" משום הכר לתינוקות ע"פ פסחים קיד,ב. ואולי כוונתו שרק יש חובה מדרבנן של אכילת מרור ואין מצוה דרבנן של אכילת כרפס, ושמא ר"ל שיש חובה לטבל המרור מפני הסכנה. ועיין בהגדת ר' שם טוב שאמר ששניהם חובה ובהערה שם. 33. כן הוא ברוב הראשונים 34. לא מצאתי חבר לרבינו בפירוש חדש זה דלדעת רבינו תפקיד אמירת הא לחמא עניא הוא לראיה שכמו שלשעבר הצילנו כן יגאלנו לעתיד. ויש להעיר שכמו כן מצינו בתפילת שחרית לאחר שמזכירין יציאת מצרים אנו אומרים ופודה לעמו בעת שועם אליו. 35. לא מצאתי מי שנתן טעם זה, דהיינו שהתפקיד בהסיפור הוא שנהיה מתעוררים לבקש מהקב"ה שיגאלנו, וע' לקמן בדברי רבינו טעם אחר, "שיש מצות שמצוה לספר אותם בפה" ועוד כתב רבינו שם "עם שיש תועלת גדול בהתעוררות בנפשו בספור פעולות הא-ל יתברך" אבל לכאור' שם כוון להתעוררות בנפש האדם שיש תועלת בו אף אם לא תביאנו להתעוררות לבקש על הגאולה. 36. רבינו גרס "כל המספר" ולא "כל המרבה לספר" והוצרך לפרש איך הוא משובח (ע' באבודרהם שלא רצה לגרוס "המספר" לפי שאנו מחוייבים לעשות מה שנצטוונו). ואפשר שרבינו מפרש שכל המספר לאחר שכבר יצא ידי חובתו, שכבר התחיל בגנות וסיים בשבח, ועכשיו הוא מרבה לספר יותר והיינו לאחר אכילתו אז הרי זה משובח. וע' לקמן פירוש אחר מרבינו על המלים וכל המספר...משובח. וגם הרשב"ץ והתלמיד רבינו יצחק הכהן ורבינו שם טוב (שנדפסו כאן) גרסו "המספר"

וְכָל הַמְרַבֵּה לְסִפּוֹר בְּיַצִּיאת מִצְרַיִם, הֲרִי זֶה מְשַׁבַּח:

נשגב ולשון הנביאים⁶⁷ שנתנו לו המפתחות שהיה ראוי לתתם לו ולא היינו יוצאים משם לעולם⁶⁸. ויש עוד לומר כי לכן אמר הרי אנו כאילו אמר אם תכחש ביציאת מצרים הסתכל במערכות מסוף העולם ועד סופו, ועדיין במוצאם ובמובאם, ותראה שעדיין אנו ובנינו משועבדים, זהו לשון הרי אנו. וראב"ע פירש⁶⁹ כי לפי המחברת העליונה לא היינו יוצאי משם. ואפי' כולנו חכמים כולנו נבוני' כולנו יודעים את התורה מצוה עלינו. חכם הלמד חכמה מרבו. נבון⁷⁰ המבין דבר מתוך דבר. יודע הוא המשיג אמתת התולדות היוצאות באמצעות החכמה ותבונה⁷¹. מצוה עלינו שנ⁷² והגדת לבנך ביום ההוא לאמר וה"ה אין לו בן

---

67. לא ידעתי למה מכוון רבינו. 68. עיין מה שכתב רבינו בספר האמונות עמ' לא. "ואחר כך אמר השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש ויחי, כלומר כי זהו שאי אפשר על ידי דבר אחר אלא בנס גדול שמיעת קול והאש הגדולה הנעלמת מבני אדם, וגם נס אחר לחיות ולא יפרדו הנשמות מן הגויות, או הנסה אלהים לבא וגו', הנה כי מן הנמנע היתה יציאת מצרים בכח הגרמים השמימיים וכח הטבע, והאותות הגדולות שנעשו בהוצאה כל שכן נסים שבהר סיני וקבלת התורה ועליהם אמר אתה הראת לדעת וכו' כלומר אתה לבדך ולא עשה כן לכל גוי, הראת על פי הנפלאות והנבואה לדעת שזה השם הנכבד הוא המושל והפועל בעולם ומשגיח אין עוד, וכן וידעת היום כלומר הזמן הזה מפי הנבואה, ועל פה תשיב אל לבבך כי זה השם הנכבד והנורא הוא אלהים." נראה שכוונתו שכמו שהטבע אינו משתנה אלא הכל עומד בהילוכו, כך גם היינו נשארים במצרים אם לא בא הקב"ה ושינה טבעו.

69. עיין אבן עזרא שמות כב, "והנה היתה במערכת ישראל כפי ככבי מזלם להיות עוד עובדים. והשם בכחו למען אהבת האבות חדש אותות בעולם השפל, שלא היה בממשלת העולם האמצעי והוציא ישראל מרשות המזלות להיותם לו לעם נחלה, ובעבור זה אמרו קדמונינו אין מזל לישראל (נדרים לב, א; שבת קנו, א). ובשמות לג, כא "והנה היתה במערכת השמים במחברת, שיעמדו בגלות מצרים עוד שנים רבות. ובעבור שזעקו אל השם ושב אליו הושיעם השם. וכאשר יקרה לכלל כן יקרה ליחיד, על כן שומר תורה אשרהו (משלי כט, יח)".

70. אגב כתב רבינו בפרושו לפרקי אבות "בינה, הוא המבין דבר מתוך דבר וראיתי לפילוסופים שנחלקו אם חללי מח האדם הם ג' או ד', וראב"ע ז"ל אמר כי הם ג' והאמצעי בו הוא הכוונה והכח עצה להבין דבר מתוך דבר אם כן נגזר בינה מבין." ע"ש עוד.

71. עיין מה שכתב רבינו בספר האמונות עמ' סו "ובפרקי רבי אליעזר אמר בעשרה מאמרות נברא העולם ובשלשה כללו בחכמה ובתבונה ובדעת, הנה תולדת החכמה והבינה הוא הדעת, ומפני שהחכמה והבינה הם דמיון הקצוות והדעת הוא בין שניהם והוא מכוון כנגד הנקודה הפנימית העליונה הוא שרש הפשוט מאחדות השוה." ועיין מה שכתב רבינו בספר תורת הספירות עמ' ל. וכן נראה הלשון "דעת" שבא אחר חכמה ובינה. ועיין במאירי בחבור התשובה מאמר ב פרק י, " בהיות המלה דעת בלי שתתחבר אליה מלת בינה היא על הרוב כוללת כל מיני שלימות". ועיין באברבנל שמות לא, ב. כולל כולם (זאת אומרת חכמה ובינה - עיין שם).

ביציאת מצרים אחר אכילתו³⁷ **הרי זה משובח** אבל בגמ' אמרי³⁸ שמתחיל בגנות ומסיים [בשבח] יש מחלוקת ביניהם יש מי שאומר שהוא מעבדים היינו וכו' וי"א שהוא מתחילה עובדי ע"ז וכו' ומסיים³⁹ והשת' אמרי' לכלהו. אבל הנראה שהוא תשובת השאלה ששאל ואמ' מה נשתנה והשיב בעבור שעבדים היינו לפרעה וכו', וזאת התשובה ג"כ לעצמו אם הוא שואל לעצמו.

ויוציאנו יי' וכו' שהוציאנו בנסים ונפלאות וביד רמה ולא כעבדים הבורחים.

ואלו לא הוציא את אבותינו וא"ת שוא ושקר אנו אומרי' שלא היינו עבדים, שיש כמה שנים שהוציא הב"ה את אבותינו ממצרים. הַחֶכֶם⁴⁰ ואילו לא הוציא הב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו וכו' והרי הוא כאלו היינו עבדים והוציאנו מעבדות לחרות⁴¹. ויש להסתפק בזה ולומר⁴² איך אמר ואילו לא הוציא הב"ה את אבותינו ממצרים אנו כו', שאפי' היו הם עבדים היה הש"י יכול להוציא אחרים בזמן האחר. הואיל והיה אפשרי בזמן ההוא היה אפשרי בזמן אחר ועם שלא היה מוציא את אבותינו ממצרים בזמן ההוא היה מוציא אותם בזמן אחר. והתשובה על זה הוא כי היותם בגלות הוא דבר טבעי⁴³ וצאתם מהגלות

ופירשו בטעמים שונים, עי' בהערותי לתלמיד רבינו יצחק הכהן ורבינו שם טוב. 37. וכלשון זה כתב בארחות חיים ובכל בו סי' נא. וצ"ע למה רק אחר אכילתו, ואם הכוונה אחר שהתחיל לאכול או אחר שגמר לאכול. וכתב המרדכי ב"הא לך הסדר בקצרה" "שבזמן שבהמ"ק קיים היו עושין כל הסדר אחר הסעודה" אמנם עיין בהערה שקדם איך שפרשתי דברי רבינו. וע' להלן בדברי רבינו שהארכת בענין. 38. פסחים קטז, א. 39. לפנינו בגמ' ליתא אמנם כן הוא בר"ח חננאל שם "והאידנא עבדינן כתרומיהו" ולהבנת ר"מ כשר במבואו להגדה שלמה דף 26 דברי ר"ח הנזכרים הם לשון רבנן סבוראי או הגאונים הראשונים. וא"כ אפשר שהוכנסו להתלמוד עצמה, ע"ש (שכמו זה הוא סובר שהביטוי "והאידנא" בתלמוד מציין בדרך כלל הוספה של רבנן סבוראי וראשוני הגאונים, כדרך שכתבו הראשונים על לשון "והילכתא" בגמרא) 40. נקדתי להבנת המלה 41. וכך הוא ברשב"ץ ולכאו' עוד יש לתרץ שעבדים היינו הוא מוסב על אומת ישראל שהאומה מאוחד בין כל הדורות 42. ראה בריטב"א 43. לכאו' סובר כהאבן עזרא לשמות כ, ב "והנה היתה במערכת ישראל כפי ככבי מזלם להיות עוד עובדים. והשם בכחו למען אהבת האבות חדש אותות בעולם השפל, שלא היה בממשלת העולם האמצעי והוציא ישראל מרשות המזלות להיותם לו לעם נחלה, ובעבור זה אמרו קדמונינו אין מזל לישראל (נדרים לב, א; שבת קנו, א)."

הוא דבר נסי עם שביציאת מצרים היה בהכרח להעשות ניסים ונפלאות והנסים והנפלאות, אי אפש' לעשותם אלא ע"י אדם גדול וחסיד ושתהיה נבואתו דבר נסי. ואלו לא נזדמן מרע"ה אדון כל הנביאים שהיה ראוי לשנות הטבע על ידו לא היו יוצאים משם לעולם. והכוונה בזה הוא הוציא ואלו לא הזדמן מרע"ה שהוציאנו הש"י על ידו הרי אנו ובנינו משועבדים עד עתה⁴⁴.

וזו תשובה לשואלים ואומרי' מה הסיבה שאתמיד זה הגלות כמה שנים יותר מכל הגליות עם היות שהסבה היתה נקלה בזה הגלות יותר מגלות בבל. מפני שבגלות מצרים היה מרע"ה ובגלות בבל היה החרש והמסגר ועזרא ועזריה ובית דינו וכמה חסידים וחכמים אחרים שהיו ראויים לצאת מהגלות בזכותם עם שלא נעשו ניסים ונפלאות. ובזמן הזה אין צדיק בארץ שראוי שיעשה קבוץ גליות על ידו וכ"ש קבוץ בביאת משיח שראוי להעשות ניסים ונפלאות כמו ביציאת מצרים⁴⁵. אלא כשירצה למען חסדיו או שיבא עתו או שיזכו ישראל וישבו בתשובה כמו שמפור' בתורה זהו אמרם⁴⁶ זכו אחישנה לא זכו בעתה.

וראה עוד באב"ע לשמות לג, כא. 44. נראה שטעמו מפני שכיון שהיו צריכים להגאל על ידי נסים לכן רק נביא מיוחד כמו מרע"ה היה ראוי להצילם, ואולי שכל הנביאים שבאו אחר כן לא היו ראויים הנסים האלו להעשות על ידיהם. שהרי בגלות בבל היו הרבה צדיקים שהיו ראויים לצאת מהגלות בזכותם אבל לא להנצל ע"י נסים ונפלאות. ואם תשאל למה לא נאמר כמו שמרדכי אמר לאסתר "רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר" אסתר ד, יד שנראה שאם הקב"ה רוצה להציל את עם ישראל, אם לא יצילנו על ידי צדיק אחד הוא ימצא צדיק אחר, אפשר שיש לחלק בין הצלה לגאולה שבנס של פורים רק היה הצלה – שעדיין היו היהודים עבד אחשוורוש אחר ההצלה. אבל במצרים היה גאולה – שלעולם לא יחזרו להיות עבדי פרעה, אלא עלו למדרגה של עבדי ה'. ואם כן אפשר לומר שהצלה אינו תלוי בשליח אבל גאולה תלוי בשליח. וכן אומרים בתפילה "ומביא גואל" במקום ומביא גאולה, שאנו מחכים למשיח לגואל שידריכנו בדרך הישר ועל ידי זה נזכה לגאולה. 45. וכן כתב לקמן בפשיטות בפרושו להלל "ימין יי' עושה חיל שיעשה הש"י נסים ונפלאות כמו ביציאת מצרים" ושם הבאתי מקור לדבריו. אבל צ"ע למה צריך גואל או משיח מיוחד שראוי להעשות נסים ונפלאות על ידו, הרי כל זמן שיש נביא שיבאר למה באו כל הנסים יהא מספיק בזה. ונראה לומר או שיש ענין מיוחד שזכות הדור אינו מספיק אלא שצריכים זכות של צדיק מיוחד שרק על ידי זכות הצדיק גמור ראוי הנסים לבוא על ידו. או מצד שני אפשר שהדור צריך גואל שידריכם בדרך הישר והטוב וע"י זה שחוזרים באמונה ראויים להעשות להם נסים האלו. וע' בפרשת שמות ובפרשת וארא שנראה שבפר' שמות תפקיד משה היה להביא עם ישראל להאמין שה' יגאלם שרק אם יאמינו שבא זמן הגאולה אז יהיו ראויים להגאל ורק בפרשת וארא הקב"ה מגיד לו שעכשיו הוא גואלם. 46. סנהדרין צח, א.

ואפי' כולנו חכמי' כולנו וכו' וא"ת מה תועלת בזה הספור לחכמי' ולנבונים שאפי' לא יספרו זה הענין כולם יודעים אותו⁴⁷. והשיב שמצוה לספר ביציאת מצרים שיש מצוה, שמצוה לספר אותם בפה כמו זכירת עמלק⁴⁸ שדורשי' אותו ממלת זכור, וכן קדוש שבת זכור את יום השבת שהוא בפה ג"כ נאמר כאן זכור את היום הזה⁴⁹ וכו' עם שיש תועלת גדול בהתעוררות בנפשו בספור פעולות האל ית'. ואומ' וכל המספר⁵⁰ ביציאת מצרים הרי זה משובח ר"ל שבכל ספור שיספר יצאה חובתו שכל דבר שלא ניתן בו שיעור⁵¹, בכל שהוא⁵² יצא ידי חובתו, אבל אם מספר הרבה הוא יותר משובח.

מעשה בר' אליעזר ור' וכו' שהיו מסובין וכו' בא להודיע היאך החכמי' היו משתדלין לספר ביציאת מצרים אע"פ שהיו חכמים גדולים והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיה' להגיד כי כל המספר יותר בה זה משובח⁵³ וי"מ⁵⁴ שבא להשמיענו שראוי לספר

47. ע' לעיל שרבינו נתן תרוץ אחר לקושיא זה. 48. כן דעת הרמב"ם שמצות סיפור הוא "כמו שנאמר זכור את יום השבת" חו"מ ז,א. ואפשר שהטעם הוא כדי שנדע שהוא מצוה בפה ולא רק בלב, כמו שאומרים ביחס לזכירת שבת. ורבינו מוסיף זכירת עמלק שאף הוא מצוה בפה. 49. שמות יג:ג. וכן הוא דעת הרמב"ם 50. רבינו ממשיך לבאר איך אפשר לגרוס "מספר" ולומר "משובח" ומפרש שכיון שיצא בכל שהוא כל שאתה עושה יותר מהחיוב הרי זה משובח. (ע' באבודרהם שלא רצה לגרוס "המספר"). וגם הרשב"ץ, והתלמיד רבינו יצחק הכהן ורבינו שם טוב (שנדפסו כאן) גרסו "המספר" ופירשו בטעמים שונים, עי' בהערות לתלמיד רבינו יצחק הכהן ורבינו שם טוב. 51. ולכאור' כן דעת רבינו בשאר מצות שלא ניתנו בהם שיעור, גם בהם נאמר "כל המרבה הרי זה משובח". 52. וכן באבודרהם ואפילו בדבור בעלמא שידבר מענין יציאת מצרים יצא ידי חובתו. וע' לקמן בביאור רבינו על מאמר ר"ג שאמר שכל מי שלא אמר ג' דברים בפסח לא יצא ידי חובתו שלכאור' נתן שיעור ע"ש איך רבינו מפרש מאמר ר"ג לתרץ קושיא זו. וע' באבודרהם ומיוחס לרשב"ם ואורחות חיים שם שמשמע שהוא דין באכילתם שלא יצא באכילתם בלא אמירה אמנם בהמיוחס לראב"ן שם נקט ידי חובתו של קריאת ההגדה אמנם במגיה להראב"ן הביא ממלחמות לברכות כ, ב שהכוונה שלא יצא ידי חובת אכילת הפסח מצה ומרור. והרשב"ץ כתב לא יצא חובת והגדת לבנך וע"ש. וע"ע למה לא נמנה באלו דברים שאין להם שיעור. 53. ריטב"א, ולפי הבנת המגיה בפרוש קדמון הוצ' מוסד הרב קוק כתב לאפוקי דעה זו. 54. רשב"ם, אורחות חיים, וצ"ע שהרי אמרנו שאין המצוה אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך ופירש הרשב"ם בהגדה שם "בשעת האכילה" אם כן נראה שהחיוב מצות סיפור רק כשעדיין יש מצה ומרור מונחים לפניך. ולשיטת חכמים אינו קשה שהרי מצות

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, וְרַבִּי אֶלְעָזָר
בֶּן-עֲזַרְיָה, וְרַבִּי עֲקִיבָא, וְרַבִּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסַבִּין
בְּבִנְי-בְּרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם, כָּל-אוֹתוֹ
הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רַבּוֹתֵינוּ,
הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, שֶׁל שַׁחֲרִית:

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן-עֲזַרְיָה. הֲרִי אֲנִי כֶּבֶן שְׁבַעִים שָׁנָה,

לשחייבו⁷³ ביציאת מצרים כדאומרם ז"ל⁷⁴ אפי' אשתו שואל והוא משיבה
והוא שואל את עצמו.

וכל המספר⁷⁵ ביציאת מצרים כדי לספר באותות ובמופתים ובמעשה
השם הגדול הרי זה משובח⁷⁶ וראיה לדבר מעשה החכמים גאוני העולם.

מעשה בר' אליעזר ור' יהושע וג' שהיו מסובין בבני ברק, ברק שם
מקום⁷⁷ ואלו החכמים היו מסובים בתלמידי אותו המקום ואוכלין עמהם
והיו מספרין ביציאת מצרים בהלכות הפסח כל אותו הלילה עד קרוב
להנץ החמה.

אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן ע' שנה משנה היא בברכות ופי'

72. שמות יג, ת. 73. ז"א לחייב אותו בסיפור יצ"מ. 74. פסחים קטז, א בשינוי לשון 75.
ממה שגרס כל המספר אפשר לומר שהוא משובח אפילו אם אינו מרבה שכיון שכוונתו הוא לא להגיד
קורות העם, ורק "לספר באותות ובמופתים ובמעשה השם הגדול", אז הוא משובח (ע' באבודרהם שלא
רצה לגרוס "המספר", "דכיון שהיא מצוה עלינו לא אמרינן בה, הרי זה משובח"). וגם הרשב"ץ,
והתלמיד רבינו יצחק הכהן והר' אברהם חדידה (שנדפסו כאן) גרסו "המספר" ופירשו בטעמים שונים,
ע' בהערותי לתלמיד רבינו יצחק הכהן ור' אברהם חדידה(פירש הגרסא בשני מקומות בשני דרכים
שונים). 76. ואולי אפשר לדייק מלשון רבינו שעיקר המצוה הוא "לספר באותות ובמופתים ובמעשה
השם הגדול", ונס של יציאת מצרים רק הדרך לבוא לזה. ובוה נוכל לתרץ מה שתמהתי ביחס לשיטת
רבנן ורבי אלעזר בן עזריה, שאיך אפשר שלימות המשיח יהיה שום שנוי ביחס למצות סיפור יציאת
מצרים הרי אין הנביא רשאי לשנות שום מצוה וכמו שהביא רבינו בסמוך. וממה שדייקנו כאן אפשר
שיסוד המצוה "לספר באותות ובמופתים ובמעשה השם הגדול" במקומה עומדת. 77. מדברי רבינו
משמע ששם המקום רק "ברק" והפרוש של מסובין בבני ברק הוא שהיו מסובין עם האנשים מהעיר
הנקרא ברק. ורוב המפרשים אמרו ששם המקום "בני ברק" וע"ע באברבנאל.